

A személyviszonyok poetizálódása Závada Péter *Virályok sijjogása* című versében¹

„(...) megint csak
ezt a fiktív én/te-verset írom (...)”
(Závada Péter: *REM*)

„Egyedül vagyok ebben a versben,
és attól félek, hogy ha kinyílik is
valahol egy ajtó, végül nem lesz,
aki bejöjjön rajta, hogy a névmások
már jó ideje nem jelölnek senkit,
csak azért kellene, hogy legyen
néhány belátható viszony”

(Závada Péter: *Tabu /1/*)

1. Bevezetés: személyjelölés a lírai diskurzusokban

Tanulmányomban a kognitív poétikának abból a belátásából indulok ki, hogy a líraiság mibenlétének magyarázatában érdemes a diskurzus szerveződésének módját meghatározó tényezőnek tekinteni (Black 2006: 15; Simon 2016: 89). A lírai szövegeket a nyelvi tevékenység általános feltételrendszerében, annak funkcionális pragmatikai modelljében vizsgálva (l. Tátrai 2017) Simon a líraiság lényegi jegyének tekinti a diszkurzív szerveződés olyan megvalósulását, amelyben a közös figyelmi tevékenységben való részvételnek és egy megfigyelt/elképzelt jelenet sor reprezentálásának a folyamatos egymásba játszása ad a közlésnek kettős perspektíváltást (részletesen l. Simon 2016: 82–130), és szorosan összefügg Tátrainak az aposztrófé műveletét a nyelvi tevékenységre jellemző közös figyelem sajátos működéseként és egyben a líra jellegadó tulajdonságaként értelmező felfogásával (Tátrai 2012, 2015, 2018). Ebben az értelmezésben a lírai közléseket a tényleges és az aposztrófikus diskurzus párhuzamossága jellemzi (vö. Simon–Tátrai 2017: 168–72).

A lírai diskurzusokban kibontakozó személyviszonyok – a hétköznapi és a szépirodalmi nyelvhasználat között kontinuumot feltételező szemléletnek megfelelően (l. Stockwell 2002: 4; Tsur 2002: 281; Vandaele–Brône 2009: 24) – a személyjelölés hétköznapi megoldásaira épülnek, ám összetettebb, nagyobb mentális erőfeszítéssel járó diszkurzív folyamatok révén dolgozhatók fel. A hétköznapi helyzetekben a diskurzusbeli személyek azonosítása az adott, fizikálisan és mentálisan észlelhető beszédhelyzet megértésének és feldolgozásának függvénye, a lírai diskurzusokban a befogadónak – részben a személyjelölő nyelvi konstrukciókra építve – egy fiktív diskurzusvilágot is meg kell teremtenie, benne az aposztrófikus címmel, a referenciális jelenet pedig ezen az aposztrófikus fikción keresztül válik hozzáférhetővé (l. részletesen Simon 2016; Tátrai 2018).

¹ A tanulmány a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült.

A lírai diskurzusokban tehát a hétköznapi megismerésre jellemző konceptuális stabilitást és koherenciát megbontó poétikus hatást a valós diskurzus és a fiktív, aposztrofikus diskurzus együttes érvényesülése alapvetően meghatározza; a két párhuzamos és egymásba játszó dimenzió alakulásában pedig a személyjelölő elemek által kezdeményezett referenciális műveleteknek lényegi szerepük van. Elemzésemben ezért kiindulópontnak tekintem, hogy a lírai diskurzusok poétikus jellege összefügg a személyjelölés sajátos mintázataival, a lírában a személyjelölő szerkezetek a poétizálódás meghatározó tényezőivé válhatnak.

2. Az elemzett szöveg és az elemzés célja

A tanulmány célja Závada Péter *Virályok silyogása* című versének vizsgálata abból a szempontból, hogy a lírai diskurzus kettős perspektívátságának kibontakozásához hogyan járulnak hozzá a személyjelölő műveletek, illetve hogy a személyviszonyok megalkotásában milyen jelentéstartományok, figuratív eszközök és nyelvi megoldások vesznek részt, és ezek hogyan járulnak hozzá a poétikussá váláshoz. Az elemzett lírai megnyilatkozás diszkurzív kontextusát és annak nyelvi reprezentálódását a kognitív nyelvészet elméleti kiindulópontjából, szemantikai és pragmatikai perspektívából, a poétikusság feltételrendszerének a feltárása céljából vizsgálom.

Az elemzésre választott lírai szöveg a szerző második, 2015-ben megjelent *Mész* című kötetének egyik verse. Eddig megjelent három verseskötete poétikai megoldásainak értékelésében ellentmondások érzékelhetők a kortárs kritikában (pl. Artzt 2017; Balázs 2016; Balogh 2018; Bihary 2015; Valuska 2015), a lírai közlés-helyzet lehetőségeinek keresése, a személyesség és személytelenség problematizálása azonban egyértelműen olyan sajátosságok, amelyek meghatározzák Závada megszólalásmódját. Irodalomkritikai értelmezésében is szerepet kap annak felismerése, hogy szövegeiben meghatározó az a kérdésfelvetés, hogy miképp tud a személyes és távolságtartó beszédmód párbeszédbe lépni, és hogyan kapcsolódik az élettelen anyagság, a tárgyiasultság a nagyon személyes történetekhez: „a *Mész* szövegei a tárgyiasítás, a távolságtartás és a személyesség összevissza írt világába vezetnek” (Valuska 2015).

A vers választását is az indokolja, hogy a benne megvalósuló lírai közlés-helyzet, reflektálva a líra sajátos közlésmódjára is, alkalmat ad arra, hogy felmutassa a poétikussá válásnak egy, a személyviszonyokkal összefüggésben alakuló, a személyesség-tárgyiaság dinamikáját is felrajzoló sajátos mintázatot.

iokaszté « ár

Virályok sijjogása

A fürdőkádban ülsz, mialatt a komputérról
mesélsz. Magzatvízzé húzódik össze
benned a tenger, én pedig nem tudom

levenni a szemem a fejed fölött lógó
 fregoli zsinórjáról: ahogy tengelyesen
 tükröződik a vízfelületre, lehetne akár
 köldökzsinór is. A kiteregetett ruhákról
 a kádba csöpög a víz, úgy történt tehát,
 ahogy ígérted: az első napon elválasztottad
 a földi vizeket az égi vizektől, én meg
 a belsőket próbálom a külsőktől, míg
 a méhedben egy komp próbál a hullámra
 a hullámfronttal párhuzamosan ráállni.
 Kiszállsz a kádból, megtörülközöl,
 és azt kérdezed, mivel töltöm az időt,
 mikor nem veled vagyok, de válaszaim
 egy számodra ismeretlen logika szerint
 kapcsolódnak a kérdésekhez. Sosem
 árulnám el, de mostanában felcserélem
 az alkalmi szókapcsolatok elemeinek
 első betűit, hogy később is legyen
 egymásról valami emlékül, naplót vezetek
 arról, hogy éjszakánként hány fokot
 fordulsz el a kádban, tested iránytűjén
 figyelem a mágneses pólusok
 újrendeződését.

A vers szövege beépül a kötet sajátos, az egyes költeményeket címkékel jelölő struktúrájába, a versek nagy része fölött ugyanis egy, két, esetleg három szó olvasható, amelyek irányítják a befogadót, és ismétlődésük révén sajátos intertextuális viszonyokat teremtenek a kötet szövegei között. A választott vers fölött két ilyen tematikailag, a fogalmi kapcsolódásokat tekintve irányító szerepű paratextuális címke olvasható: *iokaszté, ár*.

Elemzésemben a poétikusságot a szöveg nyelvi megformáltságára irányuló befogadói értelemképző műveletek eredményének tekintem (vö. Simon 2016: 80), azt vizsgálom tehát, hogy a személyjelölés különböző megoldásai, a személyviszonyok megjelenítésében érvényesülő fogalmi tartományok, illetve az ezeket leképező nyelvi konstrukciók hogyan vesznek részt a mű megértésének folyamatában, milyen jelentés- és stílustulajdonítási folyamatokat kezdeményeznek.

A vers személyjelölési lehetőségeit tekintve kitérek egyrészt arra, hogy (i) az E/1. és E/2. személyű formák milyen nyelvi konstrukciókba épülnek bele; (ii) ezek a konstrukciók hogyan, milyen referenciális műveletek révén járulnak hozzá a diskurzusvilág megalkotásához, (iii) hogyan dolgozódik ki a megnyilatkozó és a címzett mint a referenciális jelenet szereplője, (iv) milyen fogalmi tartományok vesznek részt a kidolgozásukban, és (v) ezek révén mennyiben válik figuratívvá a megjelenítésük.

3. Az aposztrófikus fikció kibontakozása

A vers első mondata egy látszólag hétköznapi, fürdőszobai jelenetet vázol fel, ám összetett diszkurzív viszonyokon keresztül. Az egyes szám második személyhez jelen időben szólás gesztusa megteremti a közvetlenség és a simultaneitás képzetét, miközben a fürdőszobai helyzetkép egyértelművé is teszi, hogy a referenciális jelenet második személyű szereplője nem azonos a vers aktuális befogadójával. Azaz ebben a lírai beszédhelyzetben a szöveg befogadója megkonstruál egy fikatív diskurzusvilágot, illetve azon belül egy figyelmi jelenetet (vö. Simon 2015: 36–9). Tovább rétegezi ezt a helyzetet, hogy az ábrázolt jelenetnek az E/2.-hez lehorgonyzott, jelen idejű igéi (*a fürdőkádban ülsz és a komputróról mesélsz*) arra utalnak, hogy a beszédesemény másik résztvevője a fikció szintjén sincs jelen az aposztrófikus jelenetben. Ugyanis a nyelvi tevékenységre általában nem jellemző az, hogy a címzettet a saját aktuális cselekvéseiről tájékoztatnánk, hiszen azoknak ő maga is a tudatában van (vö. Kugler 2017a: 784), azaz az aposztrófikus fikció belső beszédként azonosítható, amelyben a megszólított cselekvései emlékezés vagy megelevenítő elképzelés révén jelennek meg. Az aposztrófének ez a megoldása nem is imitál egy olyan figyelmi jelenetet, amelyben mindkét fél jelen van, hanem a fikció szintjén belül egy odaképzelt személyhez való odafordulás révén valósul meg (Tátrai 2012: 198).

A szöveg 14. sora a fürdés hétköznapi jelenetének megelevenítéséhez tér vissza, a poétikai simultaneitás (Volk 2002) és az aposztrófikus jelleg sajátos kettősségében: az éppen zajló, jelen idejű jelenetben az egyes szám második személyű cselekvések (*Kiszállsz a kádból, megtörülközöl*) révén a megnyilatkozó látszólag ismét a megszólított éppen zajló cselekvéseit mondja el, teszi verbálisan hozzáférhetővé az éppen a cselekvő számára. A jelen idejű cselekvések második személyű mesélése, ami a hétköznapi diskurzusokban szokatlanak hatna, ebben a kettős perspektívátságú helyzetben az aposztrófének azt a lehetséges funkcióját mutatja, hogy képes magát a világ megtapasztalását is interszjektív viszonyként megjeleníteni (Culler 2000: 376). A szöveg így a megnyilatkozó belső beszédének, a jelen idejű felidézésnek a képzetét teremti meg. Ezt az értelmezést erősíti a folytatás, amely a referenciális jelenet résztvevői közötti diskurzust idéz meg jelen időben (*és azt kérdezed, mivel töltöm az időt, / mikor nem veled vagyok, de válaszaim / egy számodra ismeretlen logika szerint/ kapcsolódnak a kérdésekhez*).

A következő szövegegységben az aposztrófé funkciója még inkább a szubjektumképzés lehetőségének megteremtése felé mozdul el: a megfigyelt jelenet interiorizációjának olyan megvalósulásaként értelmezhető, amelyben a diskurzusvilág minden entitása, így maga a megszólított is a megnyilatkozó tudatának konstrukciója (vö. Culler 2000; Simon 2015), ugyanis olyan függő jelentéseket közvetít, amelyeket a megnyilatkozó nem akar az egyes szám második személlyel jelölt résztvevő tudára hozni (*Sosem / árulnám el*).

A személyjelölés tekintetében érdekes azonban ebben a konstrukcióban, hogy az *elárul* vonzata elliptikus: az ellipsis egyik lehetséges antecedense a megszólított (*neked*), hiszen a beszélő hozzá fordul, a másik lehetséges feloldása pedig egy általánosabb olvasat (*senkinek*). Mindkét feloldási mód egy paradox,

prétericiós helyzetet (vö. Domonkosi 2008: 476) teremt, azaz a megnyilatkozó éppén azt mondja el, amiről azt állítja, hogy nem árulná el, vagyis kommunikatív aktivitásának megjelenítése ellentmondásba kerül a tényleges nyelvi cselekvésével.

A második személyű és jelen idejű történetmondás, valójában történésmondás tehát kitágítja a líra jelenidejűségét, hozzájárulva a lírai diskurzus iterabilitásának, mindenkor jelen idejének a megalkotásához, a történet megidézett jelenként való átélhetőségét biztosítja. Ennek a sportközvetítésekhez hasonlítható, tudósító jellegű megoldásnak a valószerűtlensége miatt utasítja el Culler a fiktív diskurzusként való értelmezés lehetőségét, és mozdul el egy olyan értelmezés felé, amelyben a lírai megnyilatkozás szubjektuma nem személyes, egyénített én, hanem inkább grammatikai lehetőség (2015: 105).

4. A megnyilatkozó és a címzett mint a referenciális jelenet szereplői

Az aposztrofikus figyelmi jelenet résztvevői, a lírai szöveg megszólalója és megszólítottja a referenciális jelenetnek is a szereplőivé válnak, egyes szám első személyű és egyes szám második személyű névmások és inflexiók morfémák révén.

A vers a megszólított térbeli helyzetét (*a fürdőkádban ülsz*) és kommunikatív tevékenységét (*a kompútról mesélsz*) leképező jelenettel indul; nyelvi tevékenységének, a mesélésnek az irányultsága implicit marad, csak a megalkotott figyelmi jelenet révén rekonstruálható (*nekem*). A megnyilatkozó nyelvi jelölten csak ezután lép színre (*én pedig nem tudom levenni a szemem*). A referenciális jelenet kibontakozásának linearitásában a megszólított és a megszólaló megjelenítésének dinamizmusában ez a mozzanat többször is ismétlődik, azaz felismerhető egy olyan mintázat, hogy a megszólított cselekvését a megszólaló reflexiója, reakciója követi (pl. *elválasztottad / a földi vizeket az égi vizektől, én meg / a belsőket próbálok a külsőktől*).

A megnyilatkozó mint a referenciális jelenet szereplője megfigyelői, illetve emlékfelidező pozícióban van jelen, olyan jelenetek kidolgozásába épülnek bele ugyanis az egyes szám első személyű elemek, amelyek az észlelés, a mentális tevékenység és a nyelvi, kommunikatív tevékenység jeleneteit képezik le (l. Radden–Dirven 2007: 296–300; Tolcsvai Nagy 2017: 398): *nem tudom levenni a szemem, naplót vezetek, figyelem*. Ez a megfigyelő, reflektáló attitűd van jelen még azokban a konstrukciókban is, amelyek igei jelentései elsődlegesen a mozgás dinamizmusát képezik le, a *felcserélem* esetében például a tárgyi bővítménynek a NYELVI TEVÉKENYSÉG fogalmi tartományába való tartozása (*az alkalmi szókapcsolatok elemeinek / első betűit*) a KOMMUNIKÁCIÓ irányába mozdítja el az ige jelentésszerkezetét. A megnyilatkozó tehát a referenciális jelenetben a FIGYELEM, a NYELVI TEVÉKENYSÉG és az EMLÉKEZET összekapcsolódó fogalmi tartományait leképező nyelvi konstrukciókban jelenik meg.

Az aposztrofikus diskurzus címzettje aktívabb szereplőként van jelen, egyrészt cselekvést, mozgást, másrészt kommunikációt kifejező igei konstrukciók ágenseként objektíválódik: *mesélsz, kiszállsz a kádból, megtörülközöl, azt kérdezed, fordulsz*.

A lírai diskurzus jelen idejébe második, illetve harmadik személyű, a megszólított cselekvéseit megjelenítő igei konstrukciók révén bevonódik a múlt: *úgy történt tehát, / ahogy ígérted: az első napon elválasztottad / a földi vizeket az égi vizektől*. A jelenbeli történés (*A kitergetett ruhákról / a kádba csöpög a víz*) a megszólított múltbeli ígérétenek eredményeként következik be, azaz a címzett kommunikatív aktivitása, a címzethez lehorgonyzott kommisszivum (*ahogy ígérted*) következményeképpen.

Az aposztrofikus diskurzus címzettje, aki a referenciális jelenetben aktív szereplővé is válik, az aktiválódó fogalmi tartományok (*magzatvízzé, méhedben*) alapján nőnemű, a megnyilatkozóhoz való viszonyának jellege azonban jelöletlen. A fürdőszobai jelenet intimitása, a megidézett párbeszéd jellege hozzájárulhat ahhoz, hogy a lírai diskurzus befogadója az aposztrofikus diskurzus szereplői közötti kapcsolatot, párkapcsolati, szerelmi viszonyként azonosítsa, a SZÜLETÉS fogalomköréhez kapcsolódó nyelvi elemekből (*magzatvízzé, köldökzsinór, méhedben*) kiindulva azonban az anya-gyermek viszony felismerése is szerepet kaphat az értelmezésben. Erősíti ennek az elgondolásnak a valószínűségét, hogy a kötet számos más versének direkt vokatívuszokkal is megnevezett megszólítottja az anya. A görög mitológiára utaló *iokaszté* címke szerepét is figyelembe véve a vers értelmezéseiben „a szerető és az anya összekapcsolásának” (Artzt 2016) motívuma is megjelenik.

4.1. A referenciális jelenet és a megszólított személyének figuratív kidolgozása

A referenciális jelenet tere egy fürdőszoba, amelyet részben egy beágyazott diskurzus, részben a figurativitás, részben e kettő összefonódása révén a tenger és az emberi test mint tér egészít ki. A verskezdet beszédhelyzetébe egy elbeszélte történet épül be, a párhuzamos, időben egyszerre zajló jeleneteket a víz fogalma is összekapcsolja (*A fürdőkádban ülsz, mialatt a kompútról/mesélsz*).

A következő mondat egy figuratív síkot nyit meg: a VÍZ fogalmi tartománya, a FÜRDŐVÍZ és a TENGER képzete mellett egy metaforikus azonosítással a MAGZATVÍZ fogalma épül be a diskurzusvilágba: *Magzatvízzé húzódik össze / benned a tenger*. A fogalmak összekapcsolása nyelviileg egy eredményhatározós szerkezetben valósul meg, az azonosítás így nem állapotként, hanem folyamatként van jelen. A metaforikusság jellege összefügg a mondat szerkezetével, a határozó ige előtti helyzete és az inverzió révén felismerhető felülírás eredményeképpen nem az összehúzóds történésének állítása, hanem a folyamat eredményének kiemelése azonosítható közlési funkcióként (vö. Imrényi 2017: 727).

A személyviszonyok tekintetében igen lényeges még ebben az azonosításban az ige *benned* bővítménye, amely a metaforikus folyamatot a diskurzus személyviszonyaihoz köti, jelezve egyben azt is, hogy a személyjelölés poétikai potenciálja részben a szereplők figuratív megjelenítésében rejlik. Ráadásul a megnyilatkozó-
nak a diskurzusban megvalósuló megfigyelői pozíciója révén a metaforizáció mint-

egy az ő megfigyelésének az eredménye, így a figurativitás szubjektívizációként értelmezhető.

A kép továbbépülése, a *fregoli zsinórjának* és a *köldökzsinór*nak a jelentésviszonya egy hozzávetőleges hasonlat formájában (*lehetne akár köldökzsinór*) valószínűleg, amelyben a lehetőségesség mentális sémája, a lehetőség felvetésének, az elképzelésnek a művelete szükségszerűen a megnyilatkozóhoz kötődik (l. Kugler 2017b: 472), azaz a fogalmak összekapcsolása szintén az ő mentális tevékenységének az eredményeként mutatkozik meg.

A jelentésképzésbe bevonódó fogalmi tartományok összetett viszonyai a fogalmi integráció többoldalú modelljében (vö. Kövecses–Benczes 2010: 179–87) többszörös blendként értelmezhetők: a többszörös műveletek révén érdekes, újszerű, gazdag emergens struktúrájú integrált tér jöhet létre (Fauconnier–Turner 2002: 135).

Elkülöníthető ugyanis egyrészt három, a víz fogalmához kötődő, ezáltal metonimikusan összekapcsolódó fogalmi tartomány: a FÜRDŐSZOBA-FÜRDŐVÍZ, a TENGER, illetve a MAGZATVÍZ jelentéskörrei. A víz fogalomkörének szerepét mutatja a paratextuális címke *ár* utalása, amelynek 'áradás' jelentését többek között az azonos címkével is ellátott *Hellyé válsz* című versben például a szereplő *szökőár* kifejezés is valószínűsíti.

A víz fogalmi tartományához kapcsolódó fogalmak a vers három különböző közlésszintjén aktiválódnak: a FÜRDŐSZOBA a lírai beszédhelyzet térbeli kereteinek kijelöléséhez járul hozzá, a TENGER egy megidézett narratíva révén jelenik meg, majd a metaforikus sík kidolgozásába is bevonódik; a MAGZATVÍZ fogalma pedig egy a beszélő képzeletként feldolgozható figuratív közlésmódba épül be. Mivel a magzatvíz-tenger metaforáját a fregoli zsinórját a köldökzsinórral összevető hasonlat építi tovább, az integrált térben három bemeneti tér elemei vegyülnek, és összetett, a trópusok hagyományos kategorizációja révén nehezen megragadható szerkezetek, ÚJSZERŰ, emergens jelentések jönnek létre.

A MAGZATVÍZ és a TENGER metaforáját tovább részletezi, kidolgozza a *méhedben egy komp próbál a hullámra / a hullámfronttal párhuzamosan ráállni* szövegrész, amely a címzett allegorikussá növvő tárgyiasításához járul hozzá.

A hétköznapi fürdőszobai jelenet részletezése, a vízcsöpögés függőleges mozgásának képe a teremtéstörténetre való utalással egészül ki, a megszólított ígéretének és cselekvésének eredményeképpen ábrázolt jelenet révén. Az égi és a földi vizek elválasztásának mozzanatát tekintve elmozdulás, elbizonytalanodás történik a személyjelölés referenciájának azonosításában, ugyanis az *elválaszt* ige cselekvője az aposztrofikus fikció egyes szám második személyű megszólítottja, aki a lírai beszédhelyzetben eddig nőként jelent meg, a bibliai utalás révén itt a TEREMTŐVEL kerül párhuzamba, azaz két entitás/személy integrálódik a születés/teremtés generikus tere révén.

A teremtéstörténet második napjának történéseit a szöveg az *első napra* helyezi, az *első* mint kijelölő jelző referenciális funkcióját elbizonytalanítja, hogy milyen viszonyrendszerben, milyen referenciaponthoz viszonyítva értelmezhető.

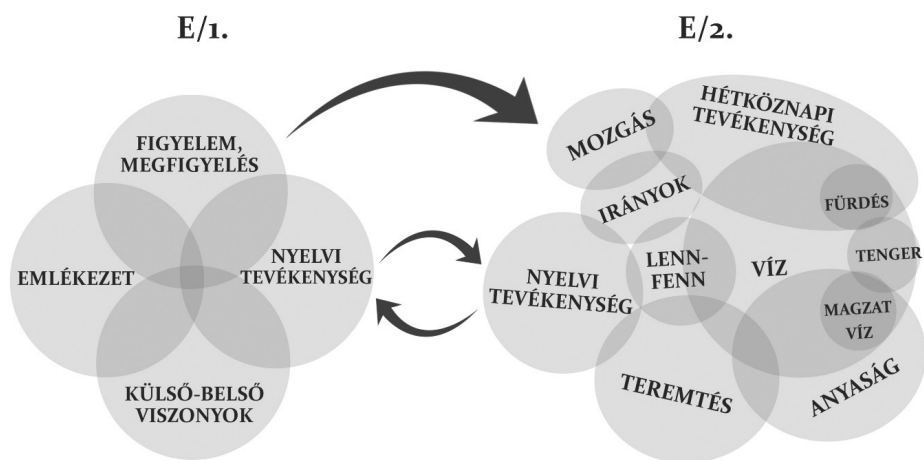
A NŐ és a TEREMTÉS fogalmának ilyen összekapcsolása az eddig aktiválódott fogalmi tartományok közül a SZÜLETÉSÉT is mozgásba hozza. A KITEREGETETT RUHA

és a TEREMTÉS jelentésköreinek érintkezése hozzájárul egy olyan, az egész versre kiható kettősséghez, amelyben a mindennapi jelenetek az emberi élet alapvető, meghatározó történéseivel kerülnek viszonyba.

Az aposztrofikus fikció szerepviszonyai térmetaforákkal kapcsolódnak össze: a vers megszólítottja múlt idejű cselekvése révén vertikálisan tagolta a teret, a megnyilatkozó pedig a KINN-BENN szintén térbeli ellentéte révén (*elválasztottad / a földi vizeket az égi vizektől, én meg/ a belsőt próbálom a külsőtől*), azaz a megfigyelt jelenet interszjektív viszonyai a térben strukturálódnak. Az aposztrofé funkciója ebben a szövegrészben elsődlegesen az, hogy megteremtse a szubjektum ÉN-TE viszony révén való konstruálásának a lehetőségét. A KÜLSŐ-BELSŐ VIZEK fogalmának aktiválása révén a térbeliség szerepe hangsúlyozódik, emellett a nyelvi megvalósulásban pedig a *külső vizek* a tengerre és a fürdővízre utalhatnak vissza, a belsők pedig magzatvízre. A LENN és a FENN, illetve a KÜLSŐ és a BELSŐ fogalmának párhuzamba vonása újra működésbe hozza az egymásra merőleges síkok és terek, a kereszteződés korábban már aktiválódott fogalmi tartományait is.

A *tested iránytűje* birtokos szerkezetben összekapcsolt metafora a vers addig működésbe hozott fogalmi tereivel is viszonyba lépve a többféleképpen strukturált tér irányainak a meghatározására alkalmas, a nő figurájának mozgása jelzi a felvázolt tér változásait. A záróképben ismét előkerül a hétköznapi, fürdőszobai jelenet (*hány fokot / fordulsz el a kádban*) metaforikus kitágításának lehetősége, az intim mikrovilágnak és a világ működésének figuratív összekapcsolása, nyelvi- leg is rámutatva a megnyilatkozó megfigyelői pozíciójára (*figyelem*).

Az 1. ábra sematikus, de mégis az összekapcsolódások összetett viszonyában ábrázolja a megnyilatkozó és a címzett alakjának megjelenítésében részt vevő fogalmi tartományokat. A grammatikai személyekhez kötött nyelvi konstrukciókat egyrészt a megnyilatkozó és a címzett közös nyelvi tevékenységére (pl. *mesél*,

1. ábra. A megnyilatkozó és címzett megjelenítésében részt vevő fogalmi tartományok

kérdez, elárul), másrészt a megnyilatkozó figyelmére (pl. *figyel*) vonatkozó igék szervezik meg, a nyilak az általuk nyelvileg megteremtett összekapcsolódási lehetőségeket illusztrálják.

A személyviszonyok általi összekapcsoltság hozzájárul a fogalmi tartományok sajátos viszonyához, a vers figurativitása éppen a diszkurzív dimenziókon való átívelés, azok összekapcsolása révén bontakozik ki.

A személyjelölés nyelvi megoldásainak poétikussá válásában meghatározó szerepe van annak, hogy a címzett a megnyilatkozó megfigyelő tevékenységének eredményeképpen jelenik meg figuratívan, azaz a metaforikusság szubjektívizáló szerepe belejátszik a diskurzusvilágbeli szubjektumok viszonyába.

4.2. A referenciális jelenet tere és az olvasás tere

A hétköznapi beszédet imitáló prózaversbe sajátos ritmust visznek a sortörések, hiszen a sorvégek többször szorosan összetartozó szerkezeteket vágnak szét, és így újra meg újra megakasztják az olvasás, a befogadás folyamatát. Az olvasás terének vízszintes és függőleges tengelye az áthajlások révén összekapcsolódik a diskurzusvilágban kijelölődő tér vízszintes és függőleges tengelyével: *a fejed felett lógó / fregoli zsinórja* és *a tengelyesen / tükröződik* kifejezések széttörésével az egymást követő verssorokban a formai elrendezés is utal a térbeliség megjelenő tartományaira. A soráthajlások révén vízszintesen és függőlegesen is irányított tekintet a diskurzusvilágot pásztázó, megfigyelő tekintet mozgásának színreviteleként is értelmezhető.

4.3. A tárgyiasult cím mint a megnyilatkozó nyelvi tevékenységének eredménye

A cím személytelen jelzős szerkezetének hangalakzata olyan transzmutációként is olvasható, amelynek hatása egy kikövetkeztethető szókapcsolattal (*sirályok vijjogása*) való viszonyára épül (vö. Tolcsvai Nagy 1996: 252). A szóeleji hangzócsera felismerésének lehetőségét az is erősíti, hogy ez az alakzat reflexió tárgyává is válik a versben: a 19–22. sor explicit módon utal erre a műveletre: *mostanában felcserélem / az alkalmi szókapcsolatok elemeinek / első betűit, hogy később is legyen / egymásról valami emléküik*. Ez a metanyelvi megjegyzés azonban be is vonja szöveg személyességének szövetébe a 3. személyű címet, hiszen a *felcserélem* ige beszélőhöz kötött tevékenységének eredményeként jelenik meg.

A SZAVAK egyrészt alakítható, formálható, az alkotói szándéknak kitett OBJEKTUMOKKÉNT (*felcserélem / az alkalmi szókapcsolatok elemeinek / első betűit*) jelennek meg, másrészt azonban az EMLÉKEZET fogalma révén önálló tudati tevékenységet is tulajdonít nekik a szöveg. A SZAVAK mint ÉLŐLÉNYEK, ÖNÁLLÓ TUDATTAL RENDELKEZŐ ENTITÁSOK fogalmi azonosítása a jelentésképzés folyamatainak perzonifikáló megelevenítése.

A cím erőteljesen önreflexív jellegű ezáltal, ugyanis egy olyan beszélői aktivitás eredményeként értelmezhető, amely az el nem mondás műveletének állításába ágyazva vonódik be a diskurzusvilágba (*sohasem árulnám el*). A hangzócsere művelete megnyitja a jelentések egymásra hatásának a lehetőségét, a hangalakok kereszteződése a rekonstruálható kifejezések által aktiválódó fogalmi tartományok szorosabb egymásra vetítését igényli, miközben a hangutánzó elemek hangalaki átformálása, a *j-k* ismétlődésével kiegészülve felkínálja a sirályokhoz köthető hangzásélményének megalkotásának lehetőségét, azaz a fonológiai póluson kialakuló hanghatás asszociatív dimenziója hozzájárul a szemantikai pólus kidolgozásához.

5. Összegzés

A vers elemzése azt mutatja, hogy a fiktív aposztrófikus diskurzus, a beleépülő további diskurzusok és az ezek révén megfigyelhetővé váló referenciális jelenetek kidolgozásához a személyjelölés összetett folyamatok révén járul hozzá. A megvalósuló aposztrófikus diskurzus nem egy valós diskurzus imitációjaként, azaz nem a címzettet a fikció szintjén jelen levő szereplőként megelevenítve, hanem odaképzeléses belső beszédként értelmezhető.

A megnyilatkozó mint a referenciális jelenet szereplője megfigyelő, emlékfelidéző pozícióban van jelen. A tárgyiasság a megnyilatkozó színre vitt megfigyelő tevékenységének az eredménye, a címzettnek a referenciális jelenetbeli figurativitása a megnyilatkozó mentális tevékenységéhez köthetően bontakozik ki.

A tárgyiasság diszkurzivitása, a figuratív jelleg személyes közvetítettsége meghatározzák a kibontakozó lírai megszólalásmódot. Az a mértékletesen személyes, távolítóan intim attitűd és sajátos hangnem, amelyet a vers megteremt, a személyviszonyok sajátos megvalósulásából adódik, és összefügg a személyjelölés bemutatott sajátosságaival.

SZAKIRODALOM

- Artzt Tímea 2016. Iokaszté a hálóban – a hiány belső terei Závada Péter lírájában. *Bárka Online*. <http://www.barkaonline.hu/olvasonaplo/5284-iokaszté-a-haloban---a-hiany-bels--terei-zavada-peter-lirajaban> (2018. május 21.)
- Balázs Imre József 2016. Hasonlatgépezet. Závada Péter: *Mész. Alföld* 12: 104–7.
- Balogh Gergő 2018. Beköltözni a zuhanásba. Závada Péter: Roncs szélárnyékban. *Alföld* 1: 105–12.
- Bihary Gábor 2015. Veszteségpoétikák (Závada Péter: *Mész. Jelenkor, 2015*; Hevesi Judit: *Hálátlanok búcsúja*. Magvető, 2015). *Műút* 53: 63–7.
- Black, Elisabeth 2006. *Pragmatic stylistics*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Culler, Jonathan 2000. Aposztrófé. *Helikon*, 370–85.
- Culler, Jonathan 2015. *Theory of the Lyric*. Mass: Harvard University Press, Cambridge.
- Domonkosi Ágnes 2008. Préteríció. In: Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai-stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 476–83.
- Fauconnier, Gilles – Turner, Mark 2002. *The Way We Think*, Basic Books, New York.
- Frye, Northrop 2007. *Anatomy of criticism: Four essays*. University of Toronto Press, Toronto.

- Imrényi András 2017. Mondattan 1–2. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 663–760.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kugler Nóra 2017a. A mondattípusok részletes tárgyalása. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 761–801.
- Kugler Nóra 2017b. Az evidencialitás és a modalitás. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 467–94.
- Radden, Günter – Dirven, René 2007. *Cognitive English Grammar*. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia.
- Simon Gábor 2015. Megszólalás és megszólítás – az interszubbektivitás mintázatai lírai diskurzusokban. In: Bódog Alexa – Csatár Péter – Németh T. Enikő – Vecsey Zoltán (szerk.): *Használat és hatás: újabb eredmények a magyarországi pragmatikai kutatásokban*. Loisir Kiadó, Budapest, 35–67.
- Simon Gábor 2016. *Bevezetés a kognitív lírapoétikába. A költészet mint megismerés vizsgálatának lehetőségei*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Simon Gábor – Tátrai Szilárd 2017. „Tőlem ne várjon senki dalt” – Az elégikus líramodell kidolgozása Arany János költészetében. *Magyar Nyelvőr* 141: 164–90.
- Stockwell, Peter 2002. *Cognitive poetics. An introduction*. Routledge, London, New York.
- Tátrai Szilárd 2008. Narratív távolság – lírai közvetlenség. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg, szövegtípus, nyelv*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 49–55.
- Tátrai Szilárd 2012. Az aposztrofé és a dalszövegek líraisága. In: Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *A stilisztikai-retorikai alakzatok szöveg- és stílusstruktúráját meghatározó szerepe*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 197–207.
- Tátrai, Szilárd 2015. Apostrophic fiction and joint attention in lyrics: a social cognitive approach. *Studia Linguistica Hungarica* 30: 105–17.
- Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 899–1058.
- Tátrai Szilárd 2018. Az aposztrofikus fikció és a közös figyelem működése a dalszövegekben – társas kognitív megközelítés. In: Domonkosi Ágnes – Simon Gábor (szerk.): *Nyelv, poétika, kogníció. Elmélet és módszer a poétikai kutatásban*. Liceum Kiadó, Eger. 65–79.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilsztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Jelentés. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 207–467.
- Tsur, Reuven 2002. Aspects of cognitive poetics. In: Semino, Elena – Culpeper, Jonathan (eds.): *Cognitive stylistics. Language and cognition in text analysis*. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia, 279–318.
- Valuska László 2015. Závada Péter eldobta a járokeretet. *Könyves Blog*. szeptember 18. https://konyves.blog.hu/2015/09/18/zavada_peter_eldobta_a_jarokeretet (2018. május 21.)
- Vandaele, Jeroen – Bröne, Geert 2009. Cognitive poetics. A critical introduction. In: Bröne, Geert – Vandaele, Jeroen (eds.): *Cognitive poetics. Goals, gains and gaps*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 1–29.
- Volk, Katharina 202. *The poetics of Latin didactic. Lucretius, Vergil, Ovid, Manilius*, Oxford University Press, Oxford.

Domonkosi Ágnes

főiskolai tanár

Eszterházy Károly Egyetem, BTK

SUMMARY

Domonkosi, Ágnes

The poetisation of interpersonal relations in the poem *Sewing of meagulls (Virályok sizzogása)* by Péter Závada

The goal of the paper is to study the poem *Sewing of meagulls (Virályok sizzogása)* by Péter Závada with regard to the question as to how person marking devices contribute to the emergence of a double perspectivisation in the lyrical discourse, and what semantic domains, figurative devices and linguistic constructions are involved in this process.

The poem's analysis shows that person marking contributes to the elaboration of fictive apostrophic discourse, further embedded discourses and referential scenes made accessible through these via highly complex processes. In the poem under study, apostrophic discourse can be interpreted as the speaker's internal speech simulating the presence of the addressee.

As a participant of the referential scene, the speaker adopts a position of observation and recollection. Objectivity results from the speaker's onstage observing activity, with the figurativity of the addressee in the referential scene emerging as a function of the speaker's mental processes.

Keywords: person marking, lyrical discourse, apostrophic fiction, figurativity